

نقش انقلاب اسلامی در پیدایش و گسترش مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم*

محمدعلی رضایی اصفهانی**

چکیده

انقلاب شکوهمند اسلامی ایران که در بهمن ماه سال ۱۳۵۷ ش به رهبری امام خمینی ره در ایران به ثمر رسید، دارای آثار زیادی در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، علمی، اقتصادی و ... بود. در این میان نقش انقلاب اسلامی در پیدایش و رشد مطالعات قرآنی چشم‌گیر بوده است اما در خصوص مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم انسانی قبل از انقلاب اسلامی در ایران، مباحث منسجمی وجود نداشت و به برکت انقلاب این مباحث در سه محور پایه‌گذاری شد: محور پژوهش‌های میان‌رشته‌ای (مثل تفاسیر - تک‌نگاری‌ها - مجلات - همایش‌ها) و محور آموزش‌های میان‌رشته‌ای (مثل ایجاد رشته‌های دکتری و نیز سطح سه قرآن و علوم و رشته‌های معارف اسلامی و علوم انسانی) و نیز محور نظریه‌پردازی‌های میان‌رشته‌ای (مثل نظریه تفسیر موضوعی میان رشته‌ای، اعجاز‌شناختی قرآن و نظریه‌های مرتبط مثل بطن، نسخ تمهیدی و تدریجی و ...) سپس با تشویق مقام معظم رهبری (دامت برکاته) و با همت حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌های متعدد این محورها رشد قابل توجهی پیدا کرده است.

واژگان کلیدی: قرآن، انقلاب اسلامی ایران، مطالعات میان‌رشته‌ای، علوم طبیعی، علوم انسانی

*. تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۷/۱۲ و تاریخ تأیید: ۱۳۹۷/۱۰/۲۶.

** استاد جامعة الصمصافی رحمته العالمية و عضو هیئت علمی پاره وقت مرکز پژوهشی قرآن کریم المهدی: rezaee@quransc.com

درآمد

پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ش، نوری درخشنده در جهان بود که فضای ایران و دل‌های مستضعفان را روشن کرد و موجب رشد و رویش‌های فراوان در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و علمی گردید. اکنون که چهلمین سالگرد این انقلاب شکوهمند را پشت سر می‌گذاریم مناسب است پیروزی‌ها و پیشرفت‌های ایران را در اثر این انقلاب به نظاره بنشینیم.

یکی از ابعاد که انقلاب اسلامی تأثیر شگرفی در آن گذاشته است. صحنه علمی است که پیشرفت‌های زیادی را در حوزه‌های مختلف مثل علوم طبیعی (از جمله سلول‌های بنیادی، هسته‌ای، نانوتکنولوژی و...) و علوم اسلامی (از جمله شاخه‌های جدید در فقه، تفسیر، فلسفه به ویژه فلسفه‌های مضاف و...) و نیز در حوزه علوم انسانی به ویژه در زمینه تحول در علوم انسانی به وجود آمده است.

اینک در این نوشتار بر آنیم که پیشرفت‌های علمی در حوزه مباحث میان‌رشته‌ای قرآن و علوم را در سه محور پژوهش، آموزش و نظریه‌پردازی بررسی نماییم.

مفهوم‌شناسی

در این نوشتار چند مفهوم اساسی وجود دارد:

۱. قرآن: کتاب مقدس مسلمانان است که ۶۲۳۶ آیه و ۱۱۴ سوره دارد و در اینجا مقصود دانش‌های قرآنی همچون تفسیر و علوم قرآن است.

۲. انقلاب اسلامی ایران: مقصود جنبش انقلابی مردم ایران به رهبری امام خمینی علیه السلام بر ضد رژیم ستمکار پهلوی بود که در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ش (۱۹۷۹م) بعد از سال‌ها مبارزه و ایثار و شهادت به پیروزی رسید و اکنون چهل سال از عمر پربرکت این انقلاب می‌گذرد و در این چهل سال توطئه‌های جهانی مثل جنگ تحمیلی با عراق را طی هشت سال و نیز فتنه منافقان داخلی و تحریم‌های خارجی را که به سردمداری آمریکا صورت گرفته با پیروزی از سرگذرانده است و در همان حال به پیشرفت‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی و علمی درخشانی نایل آمده است.

۳. علوم: در اینجا مقصود علوم تجربی اعم از طبیعی (مثل پزشکی، نجوم و...) و علوم انسانی (مثل تربیت، سیاست، اقتصاد، مدیریت، حقوق و...) است.

۴. میان‌رشته‌ای: برای اینکه مقصود از میان‌رشته‌ای روشن شود لازم است که اقسام فعالیت‌های میان‌رشته‌ای توضیح داده شود. برخی معاصران فعالیت‌های میان‌رشته‌ای را به پنج دسته تقسیم کرده‌اند:

الف) موضوع میان‌رشته‌ای

ب) همکاری میان‌رشته‌ای

ج) روش میان‌رشته‌ای

د) پژوهش میان‌رشته‌ای

هـ) دانش میان‌رشته‌ای کلی‌گرا

یکی از دانشمندان در این باره می‌نویسند: «ارتباط و همکاری هر چه بیش‌تر دانشمندان، موجب طرح موضوعات و مسائلی می‌شود که افراد را خواسته و ناخواسته به مطالعه بیش‌تر در دو رشته وا می‌دارد. یا شاید کارشناسان مختلفی از رشته‌های متفاوت را به بررسی یک موضوع بکشاند. پیدایش برخی رشته‌های جدید در دنیای علم نتیجه این‌گونه مطالعات است. مثلاً روان‌شناسی اجتماعی، بیوشیمی، بیومکانیک و بیونیک در دهه‌های اخیر هویت مستقل یافته‌اند. به همین ترتیب اسامی رشته‌های فراوانی مانند: گیاه پزشکی، اقتصاد سیاسی، الکتروشیمی، جامعه‌شناسی زبان، سونوشیمی و اسامی مرکبی از این قبیل پدید آمده‌اند» (متین، تفکر میان‌رشته‌ای، ۱۳۷۴: ۱۸).

سپس در ادامه می‌نویسند: «به علاوه جوانب مدیریتی زندگی امروزی نیز نیازمند ارتباط و مشورت افراد حرفه‌ای است، و حوزه‌های مختلف به نحوی کانون همکاری میان‌رشته‌ای متخصصان است که تحت عنوان مطالعات جامع شناخته می‌شود. مثلاً مسائل آموزش و پرورش نیازمند بررسی کارشناختی به دست روان‌شناس، جامعه‌شناس، کارشناس آموزش، کارشناس تکنولوژی و دیگران است».

سپس نتیجه می‌گیرد که: «به هر حال موضوع میان‌رشته‌ای، پژوهش میان‌رشته‌ای، همکاری میان‌رشته‌ای و روش میان‌رشته‌ای، چهار امر متفاوتند، که همگی با دانش میان‌رشته‌ای کلی‌گرا فرق دارند» (همان، ۲۱).

در مباحث قرآن و علوم نیز پنج مرحله فوق قابل تصور است:

الف) موضوع میان‌رشته‌ای، مثل «خورشید» در قرآن و کیهان‌شناسی و یا آفرینش انسان از منظر قرآن و زیست‌شناسی و ...

ب) همکاری میان‌رشته‌ای، که در موضوعاتی مثل تأثیر حجاب و نماز در بهداشت روانی همکاری کارشناسان قرآنی و جامعه‌شناسان و روان‌شناسان را می‌طلبد و نیز در موضوعات باستان‌شناسی مثل غار اصحاب کهف و کشتی نوح و ... که همکاری مفسران و باستان‌شناسان را می‌طلبد.

یادآوری این نکته لازم است که همکاری میان‌رشته‌ای در موضوعات میان‌رشته‌ای تحقق می‌یابد.

ج) روش میان‌رشته‌ای: گاهی برای تحقیق در زمینه برخی موضوعات میان‌رشته‌ای، نیازمند روش میان‌رشته‌ای هستیم. همان‌طور که در موضوع تأثیر قرائت قرآن در آرامش و بهداشت روانی و نیز کاهش درد بیماران علاوه بر همکاری میان‌رشته‌ای نیازمند روش پژوهش میان‌رشته‌ای هستیم، تا بتواند با تلفیق شیوه‌های قرائت قرآن، از روش‌های مرسوم در روان‌شناسی و پزشکی نیز استفاده شود.

نمونه‌ای از این مورد در تحقیق آقای نصرآبادی در پایان‌نامه دکتری «تأثیر آوای قرآن در کاهش دردهای جسمانی» ملاحظه می‌شود.

د) پژوهش میان‌رشته‌ای، که در زمینه تفسیرهای تخصصی قرآن مثل: تفسیر تربیتی، تفسیر اقتصادی، تفسیر سیاسی، تفسیر پزشکی، تفسیر نجومی، تفسیر تاریخی، تفسیر حقوقی، تفسیر مدیریتی، تفسیر جامعه‌شناختی، تفسیر روان‌شناختی و ... قابل اجراست. چرا که این‌ها هم موضوع میان‌رشته‌ای است و هم همکاری میان‌رشته‌ای را می‌طلبد و هم پژوهش میان‌رشته‌ای لازم دارد. تا هر دسته از آیات با همکاری متخصصان دو حوزه یا متخصص در دو رشته کاویده شود. که البته این نوع از پژوهش معمولاً منتهی به تولید علم جدید می‌گردد. چرا که مبانی، اهداف و ... این علوم تحت تأثیر آموزه‌های قرآنی سامان جدیدی می‌گیرد.

ه) دانش میان‌رشته‌ای کل‌گرا (فرا رشته‌ای): قرآن کریم به همه ابعاد زندگی بشر توجه دارد، اعم از ابعاد معنوی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، و ... که این امر موجب شده که موضوع میان‌رشته‌ای زیادی در قرآن مطرح شود که همکاری میان‌رشته‌ای و پژوهش‌های میان‌رشته‌ای را می‌طلبد و به طور طبیعی منتهی به پیدایش دانش‌های جدید میان‌رشته‌ای می‌گردد. ولی علاوه بر این مطالب، قرآن هم به علوم تجربی بشر توجه کرده و به حواس و فراورده‌های آن اهمیت می‌دهد و هم به تعقل و خرد انسانی توجه کرده است و هم توجه انسان

را به ماوراء عالم طبیعت معطوف می‌دارد و رابطه او را با وحی پیامبران الهی و خدا برقرار می‌سازد. از این رو به انسان دیدی فرا رشته‌ای و جامع‌نگر می‌دهد و دانش میان‌رشته‌ای کل‌گرا عنایت می‌کند. شاید این مطلب مهم‌ترین ارمغان علمی قرآن برای بشر در عصر حاضر به شمار آید. که انسان قرآنی جامع دانش تجربی، بینش عقلانی و آگاهی وحیانی است و از جزئی‌نگری به امور هستی خارج می‌شود و دید کلی به جهان و علوم پیدا می‌کند.

پیشینه

در مورد تأثیر انقلاب اسلامی در رشد علوم در ایران، مقالات متعدد نوشته شده است و حتی نرخ رشد علم و جایگاه علمی ایران در تولید علم (رتبه ۱۶ جهان)^[۱] را مشخص کرده‌اند. از جمله:

۱. مقاله تأثیر انقلاب اسلامی بر توسعه علم و فناوری در ایران، اندیشکده راهبردی تبیین، ۱۳۹۱.
۲. تجربه ایرانی رشته‌های میان‌رشته‌ای: سه دهه بومی‌سازی دانش سیاست، خواجه سروی، غلامرضا، مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، زمستان ۱۳۸۹.

اما در مورد نقش انقلاب اسلامی در رشد مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم مقاله یا کتابی نیافتیم.

محورهای رشد مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم

محور اول - پژوهش‌های میان‌رشته‌ای

الف) تفاسیر میان‌رشته‌ای

یک - تفاسیر ترتیبی^[۲]

برخی تفاسیر در ایران مستقل به مباحث میان‌رشته‌ای پرداخته‌اند و برخی نیز ذیل آیات و به مناسبت، وارد مباحث میان‌رشته‌ای شده‌اند که این پدیده قبل از انقلاب اسلامی کمتر دیده می‌شود.

۱. نخستین تفسیر ترتیبی قرآن، حسین میرزا خانی، ۱۳۶۹ ش، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی قم. یک جلد از این کتاب مشاهده شد.

۲. تفسیر نمونه (۲۷ جلد به زبان فارسی)، آیت الله ناصر مکارم شیرازی، این تفسیر با گرایش اجتماعی تنظیم شده و به زبان‌های مختلف از جمله عربی، انگلیسی، ترکی، اردو و ... ترجمه شده است. ایشان ذیل آیات متعددی به مباحث علوم طبیعی و علوم انسانی پرداخته است.

۳. تفسیر پرتوی از قرآن (جلد به زبان فارسی)، آیت الله سید محمود طالقانی، این تفسیر با گرایش اجتماعی تنظیم شده است و اکثر آن در زندان رژیم پهلوی نگاشته شده ولی یک تفسیر کامل برای کل قرآن نیست. ایشان ذیل آیات متعددی به مباحث علوم طبیعی و علوم انسانی پرداخته است.

۴. تفسیر تسنیم (که تاکنون ۳۸ جلد آن منتشر شده است)، آیت الله عبدالله جوادی آملی، این تفسیر با روش قرآن به قرآن و با رویکرد عرفانی و کلامی سامان یافته است. این تفسیر حاصل تدریس ایشان در مسجد اعظم قم می باشد که پیاده سازی و تنظیم شده است. ایشان ذیل آیات متعددی به مباحث علوم طبیعی و علوم انسانی پرداخته است.

۵. تفسیر راهنما (جلد به زبان فارسی)، آیت الله اکبر هاشمی رفسنجانی، این تفسیر در حقیقت راهنمای نگارش تفاسیر بعدی است که در نوع خود ارزشمند است. در این تفسیر به مباحث تربیتی و اجتماعی و ... توجه شده است.

۶. تفسیر نور (جلد به زبان فارسی)، حجت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی، این تفسیر با گرایش تربیتی و اجتماعی، نگارش یافته است.

۷. تفسیر قرآن مهر (جلد به زبان فارسی)، حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی، این تفسیر با گرایش تربیتی و اجتماعی نگارش یافته است و ذیل بسیاری از آیات به مناسبت موضوع آیه به مباحث علوم طبیعی همچون: کیهان شناسی و پزشکی و ... پرداخته است و بسیاری از مجلدات آن به زبان عربی، اردو و ... ترجمه شده است.

دو- تفاسیر موضوعی

برخی تفاسیر در ایران مستقل به مباحث میان رشته ای پرداخته اند و برخی نیز ذیل آیات و به مناسبت وارد مباحث میان رشته ای شده اند که این پدیده قبل از انقلاب اسلامی کمتر دیده می شود.

۱. منشور جاوید

اثر آیت الله جعفر سبحانی و نخستین تفسیر موضوعی به زبان فارسی است که در سال ۱۴۰۱ ق/ ۱۳۵۹ ش تألیف آن، شروع و تاکنون ۱۴ جلد از آن به چاپ رسیده است. این تفسیر با گرایش عقلی و کلامی تنظیم یافته است. و در برخی مجلدات به مباحث علوم انسانی نیز پرداخته است برای مثال:

جلد اول) شامل ۲۴ اصل (همچون: یکتاپرستی، نیکی به والدین و...)؛
جلد دوم) توحید و ابعاد آن، خداشناسی و براهین ده گانه آن (همچون برهان فطرت،
حدوث و...)؛

جلد سیزدهم) اصول جاودان اخلاقی و اجتماعی قرآن، (همچون: یکتاپرستی، نیکی به
پدر و مادر، فرزندکشی در آیین جاهلی، مبارزه با فساد جنسی، احترام به جان انسان‌ها، یتیم
داری و...)؛

۲. مفاهیم القرآن (این اثر به نوعی ترجمه منشور جاوید به زبان عربی است).

۳. پیام قرآن

این اثر محصول کار گروه هفت نفری، شامل محمدرضا آشتیانی، محمدجعفر امامی،
عبدالرسول حسینی، محمد اسدی، حسین طوسی، سید شمس الدین روحانی و محمد
محمدی، زیر نظر آیت الله ناصر مکارم شیرازی است که مباحث مطرح شده در تفسیر نمونه را
استخراج کرده و با نظم و ترتیبی طبیعی، آن را به صورت تفسیر موضوعی در آورده‌اند. در سال
۱۴۰۸ ق/ ۱۳۶۶ ش آغاز شده و در ده جلد و دو جلد الحاقی در اخلاق تدوین شده است. این
تفسیر با گرایش اجتماعی تنظیم شده است و در موارد متعددی به مباحث قرآن و علوم طبیعی و
انسانی اشاره دارد. از جمله:

جلد اول) امکان شناخت و ابزار و موانع آن؛

جلد دوم) خداجویی و انگیزه‌های آن و برهان نظم در ۲۱ نشانه در طبیعت؛

جلد دهم) نظام حکومت در اسلام در پهنه تاریخ.

دو جلد الحاقی:

جلد اول) مبانی اخلاق در قرآن؛

جلد دوم) اخلاق پسندیده و ناپسند در قرآن.

۴. معارف قرآن

این مجموعه، حاصل درس‌های آیت الله محمدتقی مصباح یزدی است که برخی به قلم
خودش و برخی به قلم شاگردانش به رشته تحریر در آمده است. این تفسیر با گرایش عقلی و
فلسفی تنظیم شده است. در موارد متعددی به مباحث قرآن و علوم طبیعی و انسانی اشاره دارد.
از جمله:

۱. خداشناسی: شامل شناخت خدا، توحید، صفات و کلیات افعال الهی؛
 ۲. جهان شناسی: شامل آفرینش، پدیده‌های زمینی، جهان غیب و خلق و تدبیر؛
 ۳. انسان شناسی: شامل آفرینش انسان، ویژگی‌های روح، کرامت و مسؤولیت انسانی، زندگی و سنن الهی در حیات فردی و اجتماعی و معاد و سرنوشت نهایی بشر؛
 ۴. اخلاق یا انسان سازی قرآن (رفتار پاک): این کتاب تحت عنوان معارف قرآن، اخلاق در قرآن: در ۳ جلد، تحقیق و نگارش محمدحسین اسکندری. همچنین معارف قرآن: اخلاق در قرآن، نگارش علی شیروانی در سه جلد به چاپ رسیده است؛
 ۵. احکام اجتماعی قرآن: شامل انتظامات و روابط داخلی و بین المللی؛
 ۶. حقوق و سیاست در قرآن با نگارش شهید محمد شهبازی به چاپ رسیده است.
۵. تفسیر موضوعی قرآن کریم
- اثر آیت الله عبدالله جوادی آملی، این دوره از تفسیر موضوعی قرآن کریم با گرایشی عرفانی و روش تفسیر قرآن به قرآن است. و در موارد متعددی به مباحث قرآن و علوم طبیعی و انسانی اشاره دارد. از جمله:
- جلد دهم) مبادی اخلاق در قرآن، مقامات عارفان در نگاه ابن سینا، گزارشی از «رسالة الطیر» فریدالدین عطار؛
- جلد یازدهم) مراحل اخلاق در قرآن، راه‌های رسیدن به کمال انقطاع و پایان ناپذیری وحدت شهود؛
- جلد سیزدهم) معرفت شناسی در قرآن، ارکان و مبانی شناخت، میزان منطقی شناخت عقلی، شناخت شهودی و موانع شناخت؛
- جلد هفدهم) جامعه در قرآن، شامل: بخش ۱. کلیات، بخش ۲. ساختار جوامع انسانی، بخش ۳. اسلام آیین زندگی، بخش ۴. جامعه در قرآن، بخش ۵. اسلام و جامعه، موانع و راهکارها و بخش ۶. اسلام در جهان معاصر.
۶. معارف قرآنی
- اثر آیت الله محمدهادی معرفت که در طی جلسات تفسیری ماه مبارک رمضان در جمع طلاب از سال ۱۴۱۶ق، مطالبی را مطرح کرده و تا آخر عمر وی، ادامه داشته است. این تفسیر با گرایش روایی همراه با بررسی‌های عقلانی تنظیم گردیده است. و در موارد متعددی به مباحث قرآن و علوم طبیعی و انسانی اشاره دارد. از جمله:

دفتر سوم) مبانی اخلاق در قرآن، جایگاه اخلاق و آفات و موانع؛
دفتر چهارم) مبانی اقتصاد سالم از دیدگاه قرآن و مسائل اقتصادی مطرح شده در قرآن؛
دفتر پنجم) ولایت و رهبری از دیدگاه قرآن، جایگاه بیعت، اصل مشورت، جایگاه مردم، آزادی و مسائل مربوط به نظام حکومت اسلامی.

۷. فرهنگ قرآنی (کلید راهیابی به موضوعات و مفاهیم قرآن کریم)
فرهنگ قرآنی، اثری از آیت الله اکبر هاشمی رفسنجانی و محققان مرکز فرهنگ و معارف قرآن است که بر طبق حروف الفبا تدوین شده که ۲۴ جلد از آن، توسط بوستان کتاب قم به چاپ رسیده است. این تفسیر بر اساس تفسیر راهنما تنظیم شده که در حقیقت راهنمای تفاسیر بعدی است و در نوع خود ارزشمند است. در این تفسیر به مباحث اجتماعی و تربیتی و ... توجه شده است.

۸. قرآن و تربیت (تفسیر موضوعی میان‌رشته‌ای قرآن و علوم تربیتی)
اثر دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی که در شش جلد تنظیم شده است و چاپ اول آن توسط انتشارات تلاوت سازمان تبلیغات اسلامی در سال ۱۳۹۴ش صورت گرفت.
جلد اول) منابع، مبانی، اهداف، اصول، عوامل و آسیب‌های تربیتی؛
جلد دوم) ابعاد تربیت در قرآن؛
جلد سوم) روش‌های تربیت و مراحل تربیت در قرآن؛
جلد چهارم) الگوهای تربیتی در قرآن؛
جلد پنجم) آداب تربیت در قرآن؛
جلد ششم) ابزارهای تربیتی، اعجاز تربیتی، تفسیر تربیتی سوره حمد و حجرات و ...

ب) تک‌نگاری‌های میان‌رشته‌ای

در این مورد کتاب‌ها و پایان‌نامه‌های زیادی در مورد مباحث قرآن و سیاست، اقتصاد و ... در حوزه‌ها و دانشگاه‌های ایران تدوین شده و منتشر شده است، که ذکر همه آنها از حوصله این نوشتار خارج است.^[۳] و به صورت نمونه به برخی از آنها تحت عنوان «تفاسیر موضوعی جدید» اشاره می‌کنیم: این تفاسیر به کوشش محققان مرکز پژوهش‌های قرآن کریم المهدی و با شیوه برون‌قرآنی (شهید صدر) سامان یافته است و توسط انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن آن مرکز منتشر شد.

۱. قرآن و بهداشت و روان، احمد صادقیان، ۱۳۸۷ ش؛
۲. شگفتی‌های پزشکی در قرآن کریم، حسن رضا رضایی، ۱۳۸۷ ش؛
۳. قرآن و ریاضیات، سید مرتضی علوی، ۱۳۸۷ ش؛
۴. اعجازها و شگفتی‌های علمی قرآن، دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷ ش؛
۵. قرآن و کیهان‌شناسی، سید عیسی مسترحمی، ۱۳۸۷ ش.

ج) مجلات میان‌رشته‌ای

۱. دوفصلنامه علمی ترویجی قرآن و علم
این نشریه از تاریخ ۱۰/۱/۱۳۹۰ دارای رتبه علمی - ترویجی می‌باشد.
قطع: کتابی / دوره انتشار: دوفصلنامه
این مجله تا شماره ۱۲ توسط مرکز پژوهش‌های قرآن کریم المهدی منتشر می‌شد، سپس به
جامعه المصطفی‌العالمیه واگذار شد.
شاپا: ۵۱۶۵-۲۳۲۲ / ISSN: 6106-8002 / تلفن: ۰۲۵-۳۷۱۱۰۲۵۱ / تارنما:
www.qve.journals.miu.ac.ir
آدرس: قم، میدان جهاد، مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث، گروه قرآن و علوم، ص.پ:
۳۷۱۹۵-۱۴۳۷.

مدیر مسئول: دکتر سید حمید جزائری
صاحب امتیاز: جامعه المصطفی‌العالمیه
سردبیر: دکتر محمد علی رضایی اصفهانی
چاپ و صحافی: نشر المصطفی
برخی از محورها و عناوین مقالات مجله قرآن و علم عبارت است از:
- رویکرد علمی به قرآن، ضرورت‌ها و چالش‌ها؛ دکتر علی نصیری؛
- رابطه گزاره‌های قرآنی و گزاره‌های علمی؛ دکتر حمید فغفور مغربی؛
- علم و قرآن؛ نویسنده: پروفسور احمد دلّال / بررسی و نقد: دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی؛
- دانش نشانه‌شناسی و تفسیر قرآن؛ دکتر علیرضا قائمی‌نیا؛
- دانش زبان‌شناسی و کاربردهای آن در مطالعات قرآنی؛ دکتر علی معموری؛
- رابطه قرآن و دانش فقه؛ دکتر محمد فاکرمی‌بیدی؛

- رابطه قرآن و علم و راهکار حل تعارض ظاهری آنها؛ دکتر محمد علی رضایی اصفهانی؛
- اهداف آیات علمی قرآن؛ دکتر حمید فغفور مغربی.

۲. فصلنامه پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم

موضوع: فعالیت‌های قرآنی دانشجویان کشور

قطع: کتابی / دوره انتشار: فصلنامه / وابسته به: جهاد دانشگاهی / تلفن: ۶۶۴۸۵۶۶۳؛

۶۶۴۸۵۶۵۷ فکس: ۶۶۹۷۰۷۷۵

صاحب امتیاز: جهاد دانشگاهی

مدیر مسئول: سید محمد جواد شوشتری

سر دبیر: ابوالفضل خوشمنش

آدرس: تهران، خیابان انقلاب، خیابان قدس، خیابان بزرگمهر، پالک ۸۵ سازمان قرآنی

دانشگاهیان کشور کد پستی: ۱۴۱۷۸۴۳۹۱

۳- مجله قرآن و علوم بشری

موضوع: این نشریه ضمن پرداختن به معارف قرآن کریم به رابطه سایر علوم با قرآن نیز می‌پردازد.

قطع کتابی / دوره انتشار: فصلنامه

آدرس: مازندران، بابلسر، خیابان پاسداران، سازمان مرکزی، وابسته به دانشگاه مازندران،

تلفن: ۰۱۱-۳۵۳۰۲۶۰۰

صاحب امتیاز: دانشگاه مازندران

مدیر مسئول: دکتر رمضان مهدوی آزاد بنی

سر دبیر: دکتر سیدعلی اکبر ربیع نتاج

شاپا: ۲۳۲۲-۴۰۶۱

پژوهشنامه قرآن و علوم بشری از نشریاتی است که در نظر دارد تا ضمن پرداختن به معارف

قرآن کریم به رابطه سایر علوم با قرآن نیز بپردازد. بر همین اساس، مقالات با محورهای زیر

توسط اعضای هیئت تحریریه قابل بررسی خواهد بود:

۲۳

قرآن و علوم تجربی (قرآن و مسائل زیست‌شناختی، کیهان‌شناختی و)؛

قرآن و علوم انسانی (قرآن و مسائل تعلیم و تربیت، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، حقوق و)؛

قرآن و الهیات (قرآن و مسائل فقهی، فلسفی، علوم قرآنی و).

تذکر: البته برخی مجلات قرآنی دیگر نیز گاهی مقالاتی در زمینه مباحث قرآن و علوم

طبیعی و انسانی منتشر می‌کنند، لیکن رویکرد اصلی آنها، مطالعات میان‌رشته‌ای نیست.

د) همایش‌های میان‌رشته‌ای

۱. کنگره بین‌المللی قرآن و علوم انسانی (۱۳۹۶ ش) قم

حدود ده سال است که گروه قرآن و علوم در جامعه المصطفی‌العالمیه شکل گرفته و رشته قرآن و علوم با ده گرایش (تربیت، سیاست، اقتصاد، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مدیریت، حقوق، بهداشت سلامت و...) در مدرسه عالی قرآن و حدیث جامعه المصطفی‌العالمیه با معجز وزارت علوم تحقیقات و فناوری شروع شده بود و با دبیری حجت الاسلام دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی به انجام رسید.

یکی از ضرورت‌های قرآنی، تحول در علوم انسانی بر اساس قرآن بود که موضوع و لذا با توجه به تأکید مقام معظم رهبری -دامت برکاته- از سال ۱۳۹۴ ش مقدمات این کنگره آغاز شد و از سال ۱۳۹۵ ش با دبیری دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی کار کنگره عملاً شروع شد. بعد از تصویب طرحنامه، شورای سیاست‌گذاری و علمی کنگره تشکیل شد و به درجه علمی - پژوهشی و ISC نایل شد و از مهرماه ۱۳۹۵ دریافت چکیده و مقالات آغاز شد.

در پی استقبال گسترده اساتید، دانشجویان، طلاب، قرآن‌پژوهان حوزه و دانشگاه از این کنگره و دریافت بیش از ۱۱۵۲ چکیده و مقاله، زمان کنگره چندین بار تمدید و در نهایت مصوب شد در تاریخ ۱۳۹۶/۹/۹ برگزار شود.

شورای علمی و سیاست‌گذاری کنگره در اول خرداد ۱۳۹۶ خدمت مقام معظم رهبری رسیدند و گزارشی از امور کنگره محضر ایشان عرضه شد؛ ایشان ضمن تأیید اصل کار و تشویق دست‌اندرکاران، بر کیفیت کار تأکید فرمودند. از این‌رو مسئولان و ارزیابان کنگره با دقت نظر بیشتری به ارزیابی مقالات پرداختند و از ۶۶۲ مقاله رسیده حدود نصف آنها پذیرش نگردید و در نهایت ۱۲۲ مقاله علمی پژوهشی و ۲۶۷ مقاله علمی ترویجی پذیرفته شد که در مجموعه منشورات کنگره بین‌المللی قرآن و علوم انسانی منتشر و در اختیار محققان به سه صورت قرار گرفت.

الف) نرم‌افزار قرآن و علوم انسانی که توسط مرکز کامپیوتر علوم اسلامی نور منتشر شد و تمام مقالات و کتاب‌های کنگره را در بردارد.

ب) مجموعه کتاب‌های کنگره که ۳۸ جلد می‌باشد و توسط انتشارات بین‌المللی المصطفی در سال ۱۳۹۶ منتشر شد.

ج) نشر مقالات کنگره در ۷ مجله‌ای که پشتیبان کنگره بودند و مقالات را منتشر کردند. از جمله، مجله قرآن و علم و ... (آدرس سایت www.quranolum.com).

۲. همایش ملی قرآن و علوم انسانی (۱۳۹۵ ش) یزد

این همایش با هدف مهجوریت‌زدایی از کلام الهی و ترویج فرهنگ قرآنی در جامعه، در دانشکده علوم قرآنی میبد برگزار شد.

دبیر کنگره حجت‌الاسلام دکتر محمد مهدی خواجه‌پور بود. شش محور اصلی کنگره در موضوع رابطه قرآن و علوم انسانی در این همایش بود. این همایش با حضور ۳۰۰ نفر از کارشناسان و فعالان عرصه‌های قرآنی برگزار شد که به بررسی رابطه قرآن و علوم پرداخته شد. شش محور اصلی این همایش، قرآن و روانشناسی، قرآن و جامعه‌شناسی، قرآن و اقتصاد، قرآن و فلسفه، قرآن و کلام و قرآن و ادبیات بود که پس از اعلام فراخوان ۱۵۰ مقاله به دبیرخانه ارسال شد که از این میان ۶۳ مقاله در مرحله داوری برای چاپ و انتشار پذیرفته شد. در کارگاه‌هایی که در این همایش برگزار شد ابعاد تاثیر مرجعیت قرآن در علوم انسانی در مبانی هستی‌شناختی، مبانی انسان‌شناختی و مبانی ارزش‌شناختی مورد بررسی قرار گرفت (آدرس: www.bahamayesh.com).

۳. همایش ملی علوم انسانی قرآن بنیان (چیستی، چرایی و چگونگی)

این همایش در دانشگاه علامه طباطبائی تهران در ۲۷ و ۲۸ اردیبهشت سال ۱۳۹۵ برگزار شد. دومین دوره این همایش با موضوع لوازم، روش‌ها و شاخصه‌ها، در ۲۹ و ۳۰ بهمن ۱۳۹۷ برگزار شد. دبیر علمی این همایش دکتر حمیدرضا بصیری می‌باشد (آدرس سایت: www.quran2.atu.ac.ir).

۴. کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

- حجت‌الاسلام دکتر رضا غلامی، رئیس شورای سیاست‌گذاری کنگره به عنوان رئیس کمیته دستگاهی؛
- دکتر عطاء الله رفیعی آتانی، رئیس دبیرخانه دائمی و دبیر علمی کنگره به عنوان دبیر کمیته دستگاهی

این کنگره تاکنون پنج دوره برگزار شده است و در پی تحول در علوم انسانی غربی بر اساس اسلام است که جایزه بین‌المللی علوم انسانی اسلامی در آن طراحی و اهداء می‌شود. تاکنون مقالات زیادی به این کنگره رسیده و برخی از آنها در مجلات و کتاب‌ها چاپ شده است (آدرس: www.icih.ir).

محور دوم - آموزش‌های میان‌رشته‌ای

الف) رشته دکتری قرآن و علوم با ده گرایش در جامعه المصطفی العالمیه

جامعه المصطفی العالمیه، مرکز علمی‌ای است که محل اصلی آن در قم و حدود ۷۰ کشور دنیا نمایندگی آموزش یا پژوهشی دارد، و در زمینه علوم اسلامی و انسانی فعالیت می‌کند. و انتشارات آن صدها کتاب و ده‌ها مجله منتشر کرده است. این مرکز علمی دارای آموزش‌های تخصصی میان‌رشته‌ای در زمینه فقه و حقوق، فقه پزشکی، فقه و تربیت، معارف اسلامی و اقتصاد، جامعه‌شناسی و... است و در سال ۱۳۸۶ رشته دکتری قرآن و علوم را با ده گرایش به تصویب وزارت علوم ایران رساند و به اجرا درآورد، عناوین این رشته‌ها عبارتند از:

۱- قرآن و علوم با گرایش اقتصاد؛ ۲- قرآن و علوم با گرایش علوم تربیتی؛ ۳- قرآن و علوم با گرایش مدیریت؛ ۴- قرآن و علوم با گرایش حقوق؛ ۵- قرآن و علوم با گرایش جامعه‌شناسی؛ ۶- قرآن و علوم با گرایش سیاست؛ ۷- قرآن و علوم با گرایش روان‌شناسی ۸- قرآن و علوم با گرایش تاریخ؛ ۹- قرآن و علوم با گرایش نجوم؛ ۱۰- قرآن و علوم با گرایش بهداشت و سلامت.

ایجاد این رشته‌ها تحولی شگرفت و گامی بلند در راستای تخصصی کردن حوزه‌های علمیه و رشته قرآن و ایجاد شاخه‌های دکتری میان‌رشته‌ای در جهت تولید علم است که ثمرات عالی آن در رساله‌های دکتری و فارغ التحصیلان روشن خواهد شد.

ریاست هیئت امنای جامعه المصطفی العالمیه با آیت الله اعرافی و ریاست جامعه المصطفی با جناب دکتر عباسی و ریاست مجتمع عالی قرآن و حدیث (که ده گرایش فوق در آن اجرا می‌شود) با دکتر محمد علی رضایی اصفهانی و مدیر گروه قرآن و علوم در این مجتمع دکتر حمید جزائری است.

ب) رشته قرآن و علوم سطح سه در مرکز تخصصی قرآن امام علی بن ابی طالب (علیه السلام) حوزه علمیه قم

پایه‌ریزی این رشته از سال ۱۳۹۲ش شروع شد و در سال ۱۳۹۶ش در شورای گسترش حوزه علمیه قم به تصویب رسید و از سال ۱۳۹۷ش با جذب یک دوره طلبه در قم شروع شد. این رشته با حمایت آیت الله اعرافی و مدیریت دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی و همکاری جمعی از قرآن‌پژوهان فرهیخته حوزه علمیه قم سامان یافت. رشته قرآن و علوم این مرکز، اکنون دارای دو گرایش علوم طبیعی و علوم انسانی است.

ج) مطالعات میان‌رشته‌ای قرآنی در ضمن رشته‌های معارف اسلامی و علوم

در برخی دانشگاه‌های ایران، رشته‌های جدید ایجاد شده که معارف اسلامی به صورت عام (که شامل قرآن، حدیث و ...) می‌باشد، با علوم انسانی به صورت میان‌رشته‌ای مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد از جمله:

۱. رشته‌های معارف اسلامی و علوم در دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در سال ۱۳۶۱ ش (۱۹۸۳ م و ۱۴۰۲ ق) در تهران تاسیس شد. هدف اصلی این دانشگاه تلفیق بین علوم اسلامی و علوم انسانی متداول بوده است. ریاست دانشگاه با مرحوم آیت الله محمد رضا مهدوی کنی که از یاران نزدیک امام خمینی (علیه السلام) می‌باشد، بوده است که در گام نخست، نظام علمی دانشگاهی با تلفیقی از دروس معارف اسلامی و علوم متداول انسانی به همراه اجرای اصول تربیتی و اخلاقی حوزه‌های علمیه اجرایی کرد.

مقاطع تحصیلی در هر یک از بخش‌های مزبور شامل موارد زیر است:

مقطع کارشناسی ارشد پیوسته برادران: ۱. الهیات، معارف اسلامی و ارشاد؛ ۲. معارف اسلامی و علوم سیاسی؛ ۳. معارف اسلامی و حقوق؛ ۴. معارف اسلامی و مدیریت؛ ۵. معارف اسلامی و اقتصاد؛ ۶. معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات. مقطع دکتری برادران: ۱. الهیات و معارف اسلامی؛ ۲. علوم سیاسی؛ ۳. علوم اقتصادی؛ ۴. حقوق؛ ۵. فرهنگ و ارتباطات؛ ۶. مدیریت. مقطع کارشناسی پردیس خواهران: ۱. معارف اسلامی و علوم تربیتی، ۲. فلسفه و کلام اسلامی، ۳. حقوق، ۴. فقه و حقوق.

مقطع کارشناسی ارشد پردیس خواهران: مدیریتی آموزشی و حقوق خانواده.

این دانشگاه در طی سال‌های اخیر کوشش زیادی برای تقویت این مبحث داشته است (برگرفته از سایت دانشگاه امام صادق (علیه السلام) www.isu.ac.ir)).

۲. دانشگاه علوم اسلامی رضوی

پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی به همت و دوراندیشی نماینده ولی فقیه و تولیت فقید آستان قدس رضوی مرحوم آیت الله واعظ طبسی (علیه السلام) در سال ۱۳۶۳ پایه گذاری شد و جامعه‌ای نو بر پیکر حوزه علمیه میرزا جعفر و خیرات خان که هر یک سابقه دیرینه‌ای افزون بر چهار سده دارند، آراست. اساسنامه این دانشگاه که در جوار

حرم حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) واقع شده است، در سال ۱۳۷۴ به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید و اکنون این دانشگاه با تأکید بر اصالت حوزوی و مدرک رسمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به فعالیت خود ادامه می‌دهد.

مقاطع و رشته‌های تحصیلی

عنوان رشته	مقطع اول	مقطع دوم	مقطع سوم
علوم قرآن و حدیث	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتر
فلسفه و کلام اسلامی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتر
فقه و مبانی حقوق اسلامی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	—
تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	—
علوم حدیث	کارشناسی	کارشناسی ارشد	—
زبان و ادبیات فارسی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	—
زبان و ادبیات عرب	کارشناسی	کارشناسی ارشد	—
حقوق	کارشناسی	—	—
تاریخ اسلام	کارشناسی	—	—
اقتصاد	کارشناسی	—	—
حقوق خصوصی	—	کارشناسی ارشد	دکتر
حقوق جزا و جرم‌شناسی	—	کارشناسی ارشد	دکتر
حقوق بین‌الملل	—	کارشناسی ارشد	دکتر
فقه جزایی	—	—	دکتر

دانشگاه علوم اسلامی رضوی دارای سه مقطع تحصیلی کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری می‌باشد که هم اکنون مجموعاً ۲۶ رشته تحصیلی در هر سه مقطع است که در جدول فوق نمایش داده شده است. همچنین دانشگاه علوم اسلامی رضوی با مجوز هیئت امناء و تصویب شورای گسترش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری گسترش رشته‌های فعال خود را در دستور کار دارد.

برنامه آموزشی این مقاطع دانشگاه رضوی به طور تلفیقی بوده و شامل دروس حوزوی به سبک مرسوم حوزه و دروس اختصاصی و عمومی دانشگاهی می‌باشد. دانشجویان پس از طی هر مقطع افزون بر تخصص در یکی از رشته‌های انتخابی خود، در رشته فقه و مبانی حقوق نیز

به تخصص در سطح آن مقطع دست می‌یابند. و این امتیاز در مدرک رسمی فارغ التحصیل قید می‌شود که «نامبرده کلیه واحدهای رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی را نیز گذرانده است» (برگرفته از سایت دانشگاه علوم اسلامی رضوی (www.razaviac.aqr.ir)).

۳. رشته‌های معارف اسلامی و علوم در مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه السلام نام قبلی این مؤسسه، بنیاد فرهنگی باقر العلوم علیه السلام بوده است و زمینه فعالیت آن علوم انسانی و معارف اسلامی می‌باشد که توسط آیت الله محمد تقی مصباح یزدی پایه‌گذاری شده است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام ابتدا به صورت بخش آموزشی مؤسسه «در راه حق» آغاز به کار کرد. سپس به بنیاد فرهنگی باقر العلوم علیه السلام تبدیل شد. این مؤسسه با گسترش برنامه‌ها در دهه هفتاد با عنوان مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام فعالیت خود را ادامه داده است. برنامه جامع آموزشی مؤسسه، ابتدا در سال ۱۳۷۴ به تصویب شورای عالی حوزه رسید و سپس بر اساس مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی اجازه یافت تا در ۱۲ رشته علوم انسانی در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترا به فعالیت بپردازد (این اطلاعات از سایت مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی گرفته شده است).

در این مؤسسه گروه تفسیر و علوم قرآن وجود دارد که در دو سطح کارشناسی و دکتری (به صورت تکرشته‌ای) دانش‌پژوه پذیرفته است و تا کنون چند دوره فارغ التحصیل داشته است. این مؤسسه دارای مجلات متعدد از جمله مجله قرآن‌شناخت (علمی - پژوهشی) در حوزه مطالعات قرآنی است و نیز همایش‌های متعددی برگزار کرده است، از جمله: همایش بین المللی علامه طباطبائی علیه السلام در سال ۱۳۹۳ ش.

آدرس: قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی ص.پ: ۴۳۳۳ - ۳۷۱۶۵

پست الکترونیک: info@Qabas.com : سایت: www.Qabas.org، www.Qabas.net،

www.Qabas.com

۴. رشته‌های معارف اسلامی و علوم در دانشگاه باقر العلوم

واحد اولیه دانشگاه باقر العلوم (علیه السلام) در پی رهنمودهای حضرت امام خمینی (علیه السلام) در سال ۱۳۶۳، به منظور بالا بردن سطح آگاهی‌های سیاسی طلاب در زمینه‌های جهان اسلام، ایران و روابط بین‌الملل شروع به کار نمود.

دوره‌های آموزش طلاب و فضایی حوزه علمیه قم در رشته علوم سیاسی، به طور منظم تا سال ۱۳۷۰ ادامه یافت. سپس هیئت مدیره دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مقدمات ثبت مؤسسه را فراهم نمود؛ که با همکاری صمیمانه وزارت محترم فرهنگ و آموزش عالی، سرانجام در جلسه مورخ ۱۳۷۰/۸/۷ موفق به کسب موافقت اصولی از شورای محترم گسترش آموزش عالی کشور شد.

در مورخ ۱۳۸۴/۱۲/۱۳ شورای گسترش آموزش عالی با ارتقای مؤسسه به دانشگاه باقر العلوم (علیه السلام) موافقت نمود.

رشته‌های این دانشگاه عبارتند از: فلسفه دین، فلسفه و کلام اسلامی، تاریخ با گرایش‌های مختلف، فقه سیاسی، علوم سیاسی، اندیشه سیاسی در اسلام، جامعه‌شناسی، فلسفه علوم اجتماعی، دانش اجتماعی مسلمین، مدیریت راهبردی فرهنگ، تبلیغ و ارتباطات فرهنگی و

د) مطالعات میان‌رشته‌ای در مراکز تحقیقاتی

۱. مرکز پژوهشی قرآن کریم المهدی

این مرکز در خرداد ۱۳۸۴ش در قم توسط هیئت مؤسس تشکیل گردید و به ثبت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به شماره ۵۱۱۸ رسید و موفق به دریافت مجوز قطعی از آن وزارت‌خانه شد. این مرکز نهادی علمی - فرهنگی، مستقل و غیرانتفاعی است، که در زمینه پژوهش‌های نظری و کاربردی قرآن کریم و نیز آموزش‌های عالی قرآنی در شاخه نوپدید همچون قرآن و مستشرقان، قرآن و علوم و... فعالیت می‌کند تا به تولید علم و گسترش مرزهای دانش در زمینه‌های فوق دست یابد و به اعتلای همنوای فرهنگ قرآنی و علمی بشر کمک کند.

آثار مهم میان‌رشته‌ای منتشر شده این مرکز عبارتند از:

۱. تفسیر قرآن مهر (با رویکرد تربیتی اجتماعی) ۲۲ جلد، دکتر محمدعلی رضایی

اصفهانی.

۲. تفسیرهای تخصصی:

- تفسیر موضوعی ویژه جوانان (۱) قرآن و هنر، دکتر علی نصیری؛
- تفسیر موضوعی ویژه جوانان (۲) اعجازها و شگفتی‌های علمی قرآن، دکتر محمد علی رضائی اصفهانی و محسن ملاکاظمی؛
- تفسیر موضوعی ویژه جوانان (۳) قرآن و بهداشت روان، دکتر احمد صادقیان؛
- تفسیر موضوعی ویژه جوانان (۴) قرآن و ریاضیات، سید مرتضی علوی؛
- تفسیر موضوعی ویژه جوانان (۵) قرآن و کیهان‌شناسی، دکتر سید عیسی مسترحمی؛
- تفسیر موضوعی ویژه جوانان (۶) شگفتی‌های پزشکی در قرآن، حسن رضا رضایی.
- ۳. مجله قرآن و علم (۱-۲۲)؛ سردبیر حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی.
- ۴. ترجمه کتاب الاعجاز العلمی عند الامام علی (علیه السلام)، دکتر لبیب بیضون، تحت عنوان اعجازها و شگفتی‌های علمی در سخنان امام علی (علیه السلام) توسط آقای حسن رضا رضایی؛
- ۵. فلسفه احکام ۱، (حکمت‌ها و اسرار علمی احکام بهداشتی اسلام)، آیت الله اهتمام؛
- ۶. فلسفه احکام ۲، (حکمت‌ها و اسرار نماز)، آیت الله احمد اهتمام و دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی؛
- ۷. پرتوی از شگفتی‌ها و اعجازهای علمی و بلاغی قرآن، دکتر لبیب بیضون؛
- ۸. تعامل قرآن و علوم، دکتر محمد علی رضایی اصفهانی؛
- ۹ و ۱۰. پژوهشی در اعجاز علمی قرآن (ج ۱ و ۲)، دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی؛
- ۱۱. شگفتی‌های پزشکی در قرآن، حسن رضا رضایی؛
- ۱۲. شگفتی‌های پزشکی در نهج البلاغه، حسن رضا رضایی؛
- ۱۳. مدیریت علوی (حکمت‌ها و آموزه‌های مدیریتی عهدنامه مالک اشتر)، حسن علی اکبری؛
- ۱۴. سلامتی و بهداشت در صحیفه سجادیه، حسن رضا رضایی؛
- ۱۵. تربیت اجتماعی کودک از منظر قرآن، مهدیه رضایی رنانی.

۲. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

- ۳۱ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه در سال ۱۳۶۱ با نام اولیه «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» و به منظور اجرای طرح مقدماتی «بازسازی علوم انسانی» تأسیس شد. جامعه مدرسین حوزه علمیه قم این طرح را در پی درخواست ستاد انقلاب فرهنگی تهیه کرد و پس از تصویب ستاد، طرح به تأیید حضرت امام خمینی (ره) رسید.

- در سال ۱۳۷۷ پس از ۹ سال همکاری نزدیک با سازمان سمت، به دلیل توفیق قابل توجه در پژوهش و تولید کتاب‌ها و آثار علمی بایسته، با تصویب شورای گسترش آموزش عالی با نام «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» و به عنوان یکی از مراکز آموزش عالی پژوهشی کشور، به جمع مؤسسات زیرمجموعه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پیوست.

- در سال ۱۳۸۳ نیز به پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تبدیل شد. ریاست این پژوهشگاه را عمدتاً آیت الله اعرافی به عهده داشته‌اند. و در زمینه مباحث قرآنی اقدام به تأسیس گروه قرآن پژوهی کرد که برخی آثار قرآنی تولید شد که بعضی از آنها میان رشته‌ای به شمار می‌روند:

۱. معرفت‌شناسی در قرآن، محمد تقی، فعالی، ۱۳۹۴؛
 ۲. تحلیل و بررسی مبانی کلامی تفسیر قرآن بر محور آثار شیخ طوسی، محمدسلطانی، ۱۳۹۴؛
 ۳. تفسیر موضوعی قرآن کریم، فتح الله نجارزادگان، ۱۳۹۳؛
 ۴. پژوهشی در نسبت میان قرآن و فرهنگ زمانه، حیدرعلی رستمی، ۱۳۹۲؛
 ۵. آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری (دو جلدی)، محمد اسعدی، ۱۳۹۲؛
 ۶. بررسی مکاتب و روش‌های تفسیری (سه جلدی)، علی اکبر بابایی، ۱۳۹۱؛
 ۷. نظریه تفسیر متن، احمد واعظی، ۱۳۹۰؛
 ۸. زبان قرآن و مسائل آن، محمدباقر سعیدی روشن، ۱۳۸۹؛
 ۹. چند معنایی در قرآن کریم، سید محمود طیب حسینی، ۱۳۸۸؛
 ۱۰. تحلیل زبان قرآن و روش شناسی فهم آن، محمدباقر سعیدی روشن، ۱۳۸۳.
- تذکر: رشته ارشد فلسفه تفسیر، در سال‌های اخیر در این پژوهشگاه راه‌اندازی شده است.
۳. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

این پژوهشگاه توسط آیت الله علی اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ش راه‌اندازی شد و اقدامات ذیل را در مورد قرآن انجام داده‌اند:

الف) تشکیل گروه قرآن پژوهی که توسط حجت الاسلام والمسلمین دکتر سعیدی روشن راه‌اندازی شد، سپس توسط دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی و دکتر علی نصیری و حجت الاسلام والمسلمین آقای اسدی نسب ادامه یافت و تاکنون کتاب‌های متعددی منتشر کرده است، که برخی از آن‌ها میان رشته‌ای به شمار می‌آیند:

۱. تحلیل زبان قرآن و روش‌شناسی فهم آن، محمدباقر سعیدی روشن؛

۲. جهان‌شناسی در قرآن، ابوالفضل کیشمشکی؛

۳. قرآن و سکولاریسم، محمدحسن قدردان قراملکی؛

۴. سیاست و حکومت در قرآن، کاظم قاضی‌زاده؛

۵. مبانی تربیت از دیدگاه قرآن، محمد بهشتی؛

۶. نگاهی قرآنی به فشار روانی، سیداسحاق حسینی کوهساری؛

۷. ایمان و آزادی در قرآن، سید محمدعلی داعی نژاد؛

۸. بازپژوهی آیات فقهی قرآن، محمد فاکر میبدی؛

۹. قرآن و پلورالیزم، محمدحسن قدردان قراملکی.

ب) دانشنامه قرآن‌شناسی که در سال ۱۳۸۱ش با همت مسئول گروه قرآن‌پژوهی حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد علی رضایی اصفهانی و جمعی از قرآن‌پژوهان پایه‌گذاری شد و تا کنون ادامه دارد و چند مجله آن آماده چاپ شده است.

این دانشنامه، دائره المعارف موضوعی قرآنی است ناظر به دائره المعارف قرآن لیدن هلند (با رویکرد پاسخ به شبهات آنها) تنظیم شده است و تاکنون سه جلد آن تحت عنوان دانشنامه علوم قرآن منتشر شده است.

ج) رشته پژوهشی پاسخ به شبهات قرآنی در دو سطح ارشد و دکتری در این پژوهشگاه راه‌اندازی شده است.

محور سوم - نظریه‌پردازی در حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم

در حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم نظریه‌های متعددی ابراز شده است ولی آنچه که به تأیید کرسی نظریه‌پردازی علمی کشور رسیده است دو مورد نوآوری و یک مورد نظریه‌پردازی است می‌باشد:

۱. نظریه‌های آیت الله محمد هادی معرفت

الف) نظریه بطن قرآن

یکی از مباحث مهم در مبانی تفسیر، مبحث بطن قرآن است که معمولاً ذیل عنوان تأویل مطرح می‌شود. آیت الله معرفت (م ۱۳۸۵ش) در این زمینه نظریه جدیدی ارائه کردند که برای اولین بار در کرسی نظریه‌پردازی علمی قرآنی در قم در محل پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه

اسلامی در اسفند سال ۱۳۸۴ ش برگزار شد و در مجله «کتاب نقد» پاییز ۱۳۸۵ ش منتشر شد. ایشان این نظریه را در مقدمه جلد اول التفسیر الاثری الجامع آورده‌اند و دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی در مقاله بطن پژوهی قرآن (پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، مجله قبسات، ش ۵۰، سال ۱۳۷۸) و نیز در کتاب منطق تفسیر (۱) مفصل توضیح داده‌اند و آقای سرور حسینی رساله دکتری تحت عنوان نظریه بطن آیت الله معرفت نوشت و در مدرسه عالی قرآن و حدیث جامعه المصطفی در سال ۱۳۹۴ از آن دفاع کرد. خلاصه این نظریه تأثیرگذار و مهم این است: «مقصود از بطن آیه، مفهوم گسترده و دامنه داری است که در پس پرده ظاهر (یعنی ظاهر که در بند خصوصیات مورد نزول است) نهفته است که تحت شرایطی این مفهوم وسیع بایستی از بطن آیه استخراج شود» (معرفت، علوم قرآنی، ۱۳۸۶: ۹۱).

ایشان در جای دیگر «بطن قرآن» را معنای گسترده و قابل دوام و همیشگی و جاوید می‌داند که باید از محتوای آیات یک معنای کلی، همگانی، گسترده، به گستردگی زمان و به پهنای جهان استفاده کرد» (مقاله «بطن قرآن»، معرفت، بینات، سال چهارم، ش ۲، ۱۳۷۶ ش، ۱۴، ص ۶۵ و نیز ر.ک: معرفت، التمهید فی علوم القرآن، ۱۴۱۵: ۲۸/۳).

ایشان «بطن» قرآن را یکی از معانی «تاویل» معرفی می‌کند و می‌نویسد: «والمصطلح الاخر للتاویل هو: تبیین المفهوم العام الخابی وراء ستار اللفظ الذی یبدو خاصاً حسب التنزیل» (معرفت، التفسیر الاثری الجامع، ۱۳۸۳: ۱/۳۰).

سپس روایات بطن را شاهد می‌آورد و می‌نویسد: «و علیه للقرآن ظهر حسب التنزیل و بطن حسب التاویل، انما عبّر عنه بالبطن، لان هذا المفهوم العام انما استخلص من فحوى الاية استخلاصاً، با عفاء جوانب الاية المرتبطة بالمناسبات و التي تجعل الاية خاصة بها حسب ظاهر التنزیل، لیجعلوا وجه الاية العام بعد الغاء الخصوصیات السائرة لقد بطن هذا المعنى العام لمن قصر نظره على ملاسبات الاية حسب تنزیلها، اما الذی تعمق النظر وتدبّر، فوجد الاية ذات مفهوم واسع سعة الافاق، الامر الذی يجعل القرآن - فی جمیع آیه - ذات رسالة خالدة» (همان، ۳۱).

سپس به آیه «أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (نحل/ ۴۳) مثال می‌زند که در مورد مشرکان نازل شده که در نبوت پیامبر ﷺ تشکیک می‌کردند و آن‌ها به پرسش از اهل ذکر یعنی اهل کتاب فرا می‌خواند. لیکن مطلب آیه عام است و شامل رجوع هر جاهل به عالم در اصول و فروع دین می‌شود. که این یک قاعده و رسالت جهانی است (همان). یعنی لازم است از مورد نزول الغای خصوصیت شود و هدف آیه به صورت یک قاعده کلی در رجوع جاهل به عالم بیان شود که بر مصادیق جدید در هر زمان قابل تطبیق است.

و در ادامه یادآور می‌شود که، دلالت آیات بر بطن، از نوع دلالت التزامی غیر بین است. از این رو فهم باطن نیازمند ژرف نگری است (همان، ۳۱-۳۲).

و در ادامه شیوه به دست آوردن بطن (به دست آوردن هدف آیه - الغای خصوصیات از مطالب غیر دخیل در هدف آیات - اخذ قاعده کلیه از آیه - تطبیق بر مصادیق جدید در هر زمان و ...) را بیان می‌کند. و شرایط آن را بر می‌شمارد (همان، ۳۲-۳۷).

البته این شیوه در روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام بسیار به چشم می‌خورد، و آیت الله معرفت مثال‌های متعددی از این روایات را در تفسیر میزان (الرحمن / ۷ - ۹) به امام علی علیه‌السلام و ماء معین (ملک / ۳۰) به علم امام علیه‌السلام آورده و توضیح داده‌اند (همان).

ب) نظریه نسخ مشروط، تمهیدی و تدریجی آیت الله معرفت (در حوزه قواعد)

هر چند که مبحث «نسخ» از مباحث علوم قرآن است لیکن معنای جدیدی از نسخ توسط آیت الله معرفت مطرح شده است که نوعی قاعده فهم و تفسیر آیات است. این قاعده نخست به عنوان نسخ مشروط مطرح شد سپس در کتاب شبهات ورود ایشان عنوان نسخ تمهیدی و تدریجی بدان افزوده شد.

علامه معرفت در نگاشته‌های خود از سه عنوان نسخ مشروط، نسخ تدریجی و نسخ تمهیدی یاد کرده است ولی تفاوت‌های آنها (به ویژه بین نسخ تمهیدی و تدریجی) را به روشنی بیان نکرده‌اند (معرفت، شبهات و ردود، ۱۳۸۲: ۱۵۱-۱۸۶).

اما می‌توان گفت: این سه گونه فرعی نسخ است که وجه مشترک آنها این است که هر سه از اقسام نسخ اصطلاحی مشهور و سنتی نیست. بلکه می‌توان گفت معنای جدید نسخ است. که براساس تغییر موضوع و شرایط، حکم آن تغییر می‌کند، به عبارت دیگر نوعی تأثیر زمان و مکان و رعایت مصالح و مفاسد در موضوع و به تبع آن در حکم است. اما این معنای جدید نسخ خود دارای سه گونه فرعی است که تفاوت‌هایی دارند.

اول - نسخ مشروط

در این مورد قانون‌گذار، در شرایطی خاص حکمی قرار می‌دهد که مشروط به آن شرایط است و هنگامی که شرایط تغییر کرد حکم را تغییر می‌دهد. مثل آیات جنگ و صلح، که دستور صلح و مدارا با کفار و مشرکان در شرایط ضعف مسلمانان در مکه بوده است اما در شرایط مدینه که مسلمانان قدرتمند شدند، حکم جنگ و قتال با کفار و مشرکان صادر می‌شود. به عبارت دیگر در شرایط مدینه احکام صلح و مدارا با کفار و مشرکان به نوعی تغییر می‌کند و نسخ می‌شود. و هرگاه شرایط مسلمانان در هر عصری مثل شرایط مدینه باشد حکم جنگ و دفاع جاری می‌شود.

دوم - نسخ تمهیدی

در این مورد قانون گذار می خواهد یک سنت یا حکم غلط که در جامعه جاری است را تغییر دهد. ولی از آنجا که به خاطر شرایط خاص حکم بر جامعه بشری نمی تواند یکباره آن حکم را تغییر دهد، مقدماتی فراهم می کند که کم کم این سنت یا حکم غلط از صفحه جامعه حذف شود.

مثل برخورد قرآن و پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام با برده داری که در جامعه بشری مقارن ظهور اسلام به صورت یک عادت و جزء لاینفک نظام اجتماعی، اقتصادی و نظامی درآمده بود. از این رو با تعبیه راهکارهایی مثل آزادی بردگان در برابر کفاره گناهان و تشویق به آزادی آنان و ... کم کم زمینه برطرف شدن این حکم و سنت غلط را از جامعه آماده می کند. و به نوعی حکم جواز برده داری محو و نسخ می شود. به طوری که بعد از گذشت صدها سال دیگر اثری از برده داری در جامعه اسلامی به چشم نمی خورد.

البته در این گونه از نسخ جدید (بر خلاف نسخ مشروط) حکم قبلی قابل بازگشت نیست.

سوم - نسخ تدریجی

در این مورد قانون گذار می خواهد مرتبه ای شدید از یک حکم را اجرا کند و سنت غلطی را از جامعه بر طرف کند ولی به خاطر شرایط حاکم بر جامعه امکان ندارد از این رو مراتب ضعیف حکم را اعلام می کند و کم کم مراتب شدیدتر را بیان و اجرا می کند. مثل مراتب برخورد قرآن با شراب خواری که گذشت. در این نوع جدید از نسخ به نوعی سنت غلط شراب خواری و توهم جواز آن نفی می شود و شرایط اجتماعی کنترل می شود. و در نهایت حکم عدم جواز شراب خواری اجرا می شود. و حتی با شراب خواران برخورد فیزیکی می شود.

ولی تفاوت این گونه نسخ جدید با نسخ تمهیدی آن است که ممکن است سنت شراب خواری برای همیشه از جامعه اسلامی ریشه کن نشود و حتی ممکن است شرایط مشابهی برای مسلمانان یا نومسلمانان پیش آید که حاکم اسلامی دوباره همان مراحل را در نفی شراب خواری تکرار کند. البته این گونه با نسخ مشروط متفاوت است چون در نسخ مشروط با تغییر شرایط عین حکم سابق باز می گردد. مثلاً حکم صلح و مدارا در شرایط ضعف مسلمانان اعاده می شود و جایز می گردد و جنگ غیر مجاز می شود. اما در نسخ تدریجی در شرایط جدید شراب خواری جایز نمی شود بلکه مراتب نفی و نهی متفاوت می گردد.

تذکر: تفاوت اساسی بین نسخ مشروط از یک طرف و نسخ تمهیدی و تدریجی از طرف دیگر آن شد که در نسخ مشروط حکم شرعی بر اساس شرایط زمان و مکان تغییر می‌کند (در شرایطی مثل مکه بالقوه و در شرایطی مثل مدینه بالفعل می‌شود). اما در نسخ تمهیدی و تدریجی حکم شرعی تغییر نمی‌کند بلکه یک سنت غلط در جامعه تغییر می‌کند.

۲. نظریه تفسیر موضوعی میان‌رشته‌ای قرآن و علوم، محمدعلی رضایی اصفهانی

تفاسیر میان رشته‌ای قرآن و علوم طبیعی و انسانی در یک قرن اخیر گسترش یافته است و تک‌نگاری‌ها و تفاسیر متعددی در این زمینه منتشر شده است و حتی زمینه‌ساز تحول در علوم انسانی را فراهم ساخته است. در مورد روش مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم انسانی نظریه تفسیر موضوعی میان‌رشته‌ای توسط نگارنده به کرسی‌های نظریه‌پردازی ایران پیشنهاد شد و دو پیش‌کرسی آن در سال ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ ش برگزار شد. و در نهایت در سال ۱۳۹۶ توسط کرسی‌های نظریه‌پردازی ایران مورد تصویب قرار گرفت. داوری و نقد این کرسی را جمعی از اساتید قرآنی حوزه و دانشگاه بر عهده داشتند. از جمله: دکتر سعیدی روشن، محمد فاکر میبدی، مهدی رستم‌نژاد، احمد قدسی، عبدالکریم بهجت‌پور، حسین علوی مهر، عبدالکریم بی‌آزار شیرازی و سید رضا مؤدب.

این نظریه، نخستین بار در مقاله علمی پژوهشی «شیوه‌های تفسیر موضوعی» مجله پژوهشنامه قرآن و حدیث، ش ۶ در سال ۱۳۸۸، سپس در مقاله علمی پژوهشی، روش‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم، مجله اندیشه دینی ش ۳۲ در سال ۱۳۸۸، همچنین در کتاب منطق تفسیر (۳) مطرح شد که موجب روشمند شدن مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم انسانی می‌شود و نیز زمینه‌ساز تحول در علوم انسانی بر اساس قرآن می‌گردد. بر اساس این روش تا کنون کتاب تفسیر موضوعی میان‌رشته‌ای قرآن و تربیت در شش جلد از نگارنده در سال ۱۳۹۴ منتشر شده است.

روش تحقیق و مطالعه میان رشته‌ای، یعنی بررسی یک موضوع یا مسأله از دیدگاه دو دانش. البته در اینجا دو دانش و رشته مرتبط با قرآن است، یعنی در مسایل چند تباری که لازم است در چند رشته علمی (تفسیر و علوم دیگر) مورد مطالعه قرار گیرد.

تفسیر موضوعی میان رشته‌ای راه دیگر روشمند کردن تعامل دانش قرآنی با علوم جدید در مورد یک مسأله یا موضوع است و می‌تواند منتهی به جهت‌دهی به علوم انسانی و حتی تولید علم جدید در این زمینه شود.

به عبارت دیگر ممکن است در هنگام بررسی یک موضوع میان رشته‌ای مثل روش‌های تربیت از منظر دانش قرآنی و علوم تربیتی به چند صورت عمل شود:

اول - بررسی موضوع در درون قرآن که به صورت تفسیر موضوعی درون قرآنی صورت می‌گیرد و روش‌های تربیت (مثل انداز - تبشیر و ...) جمع‌آوری می‌شود که این همان روش تفسیر موضوعی سنتی است.

دوم - ارایه روش‌های تربیتی جدید (مثل شرطی کردن متربی) بر قرآن به عنوان پرسش و پاسخ‌گیری از آن به وسیله بررسی آیات موافق و مخالف احتمالی و نتیجه‌گیری مثبت یا منفی که این همان روش تفسیر موضوعی شهید صدر است.

سوم - بررسی تطبیقی روش‌های تربیتی بین دانش قرآنی و علوم تربیتی و به دست آوردن موارد اشتراک و افتراق، که این همان شیوه تفسیر موضوعی تطبیقی است.

چهارم - بررسی موضوع به صورت میان رشته‌ای بین دانش قرآنی و علوم تربیتی، با استفاده از شیوه‌های سه‌گانه فوق که سه مرحله زیر طی می‌شود سپس مرحله چهارم اضافه می‌گردد.

۱. به دست آوردن روش‌های تربیتی مشترک دو حوزه؛

۲. به دست آوردن روش‌های تربیتی خاص قرآن (مثل تزکیه و ...)

۳. به دست آوردن روش‌های تربیتی خاص علوم تربیتی (اعم از روش‌های صحیح یا روش‌های غلط از منظر قرآنی)؛

۴. نظریه‌پردازی: ارائه طرح روش‌های تربیتی جدید که شامل موارد مشترک و موارد خاص قرآنی و نیز موارد خاص علوم تربیتی (البته روش‌های مثبت از منظر قرآنی مثل شرطی کردن) و نفی روش‌های غیر صحیح موجود در علوم تربیتی رایج (مثل اختلاط بدون مرز دو جنس مخالف) که در این صورت با تغییر چهره روش‌های تربیتی، طرح جدیدی در این زمینه شکل می‌گیرد و روش‌های تربیتی نوآمد رخ می‌نماید. که اگر همین کار در حوزه اهداف، مبانی، اصول و ... تربیتی نیز انجام گیرد منتهی به تولید علوم تربیتی جدید می‌شود.

پس مسأله اساسی در نظریه تفسیر موضوعی میان رشته‌ای آن است که برای تعامل دانش قرآنی و علوم جدید (به ویژه در حوزه علوم انسانی) روش جدید ارائه می‌کند و این تعامل را روشمند سازد.^[۴]

۳. نظریه اعجاز شناختی قرآن، علیرضا قائمی‌نیا

کرسی نظریه‌پردازی اعجاز شناختی قرآن با داوری حجج اسلام علی اکبر رشاد، حسن معلمی، دکتر محمد محمدرضایی و دکتر عبدالله ناصری و حضور حجج اسلام عبدالحسین خسروپناه، ابوالفضل ساجدی و دکتر سید رضا مؤدب به عنوان منتقد، در پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی دفتر قم برگزار شد که طی آن آخرین دفاعیات خود را از این نظریه ارائه گردید و این نظریه به مقام نوآوری دست یافت.

بر اساس قواعد زبان‌شناسی شناختی می‌توان نوعی اعجاز خاص از قرآن که اعجاز زبان شناختی است مطرح کرد، این اعجاز با انواع اعجازی که مطرح شده، کاملاً متفاوت است. امروزه در زبان‌شناسی عمدتاً سه گرایش مهم زبان‌شناسی زایشی چامسکی، زبان‌شناسی نقش‌گرا و زبان‌شناسی شناختی مطرح است که زبان‌شناسی شناختی مهمترین گرایش زبان‌شناسی دهه اخیر است و از جهاتی بر دو جریان دیگر تفوق و برتری دارد. آقای دکتر قائمی‌نیا که چند سال است ارتباط بحث‌های زبان‌شناسی را با تفسیر و قرآن دنبال می‌کند و اکنون به این نتیجه رسیده است که می‌توان بر اساس تحلیل‌های زبان‌شناسان شناختی، یک نوع اعجاز خاصی را در قرآن مطرح کرد.

تذکر: برخی ایده‌ها و نظریه‌های جدید در حوزه مطالعات قرآن میان‌رشته‌ای صورت گرفته که در کرسی‌های نظریه‌پردازی کشور ایران مطرح است، ولی به نتیجه نهایی نرسیده است، از جمله: نظریه فلسفه تفسیر، از جناب دکتر محمد امینی طهرانی که حاصل رساله دکتری ایشان بوده است.

۴. نظریه منطق گفتمان قرآن محمد باقر سعیدی روشن

جناب آقای دکتر سعیدی روشن عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، اجلاسیه «نظریه منطق گفتمان قرآن: نظریه عرفی فراعرفی و زبان تشکیکی قرآن در شیوه بیان و دلالت‌های بی‌پایان معنا»، روز چهارشنبه ۲۰ بهمن ۱۳۹۵ در پژوهشگاه حوزه و دانشگاه برگزار شد. پیش‌اجلاسیه این کرسی نظریه‌پردازی ۷ اسفند ماه ۱۳۹۳ برگزار شده بود.

وی در این نظریه با پذیرش هنجارمندی‌های زبان عادی عرفی در کار ساخت‌های ارتباطی قرآن، بر اعتبار فهم عرفی و قواعد شناخته شده آن، در سطح لایه‌های اولیه معنای قرآن صحه می‌گذارد. همچنین بر اساس این نظریه قرآن با کمال بهره‌گیری از قابلیت‌های سیال نظام زبان و با هنجار افزایی صوری معنایی، مقاصد ماورایی و معارف جهانی جاودانی خود را در متنی محدود جای داده است.

این کرسی نظریه پردازی با حضور حجج الاسلام دکتر عبدالحسین خسروپناه، دکتر ابوالفضل ساجدی، دکتر سیدرضا مؤدب و دکتر مجید معارف به عنوان شورای داوران برگزار شد. حجج اسلام دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی، دکتر علی رضا قائمی نیا، دکتر علی نصیری و دکتر جعفر نکونام کمیته ناقدان این کرسی نظریه پردازی را تشکیل می دهند. در نهایت این کرسی به عنوان نوآوری توسط کرسی های نظریه پردازی کشور مورد تأیید قرار گرفت (ر.ک: رضایی اصفهانی، منطق تفسیر قرآن ۳؛ مقاله شیوه های تفسیر موضوعی، مجله پژوهشنامه قرآن و حدیث، ش ۶، سال ۱۳۸۸؛ روش شناسی مطالعات میان رشته ای قرآن و علوم مجله اندیشه دینی، ش ۳۲، سال ۱۳۸۸).

۵. نظریه ابتناء علوم انسانی بر قرآن

این دیدگاه عمدتاً از طرف آیت الله العظمی خامنه ای (و با تفاوت اندکی از طرف آیت الله محمد تقی مصباح یزدی) بیان شده است که در مباحث میان رشته ای قرآن و علوم انسانی یک نظریه راهبردی به شمار می آید و زمینه تحول در علوم انسانی شده است. ایشان در موارد متعددی به لزوم تحول در علوم انسانی اشاره کرده و شیوه آن را استفاده از قرآن کریم در مبانی این علوم بر شمرده است. این دیدگاه از آن جهت مهم است که، مهم ترین شکل شرق در مواجهه با علوم انسانی، ساخته غرب آن است که علوم انسانی عصر جدید در غرب بر اساس مبانی اومانیستی و سکولاریستی و ... مورد پذیرش فرهنگ غرب شکل گرفته است و به همان صورت ترجمه و در اختیار دانشجویان کشورهای شرقی قرار گرفته است که به صورت ناخودآگاه ذهن بسیاری از آنان را همسو با فرهنگ غرب می سازد و نوعی تسلط فرهنگی و استعمار نو را سامان می دهد.

مهمترین ارشادات مقام معظم رهبری در این رابطه به قرار ذیل می باشد:

۵-۱. تولید علم و نظریه پردازی

یکی از مهمترین ارکان استقلال و پیشرفت کشور تولید علم در همه ابعاد آن است و بدیهی است که از جمله این علوم، علوم انسانی می باشد و همان گونه که پیشتر اشاره شد از دیدگاه مقام معظم رهبری، اهمیت استقلال در این علوم، اگر بیشتر از علوم پزشکی و فنی نباشد یقیناً کمتر از آن نیست، زیرا این علوم نقشه راه و الگوی توسعه را می نمایند. بنابراین تأکیدات مقام معظم رهبری در زمینه تولید علم و نهضت نرم افزاری - که نیازمند بحث مستقلی است - شامل

علوم انسانی نیز می‌شود. ایشان در دیدار با استادان و دانشجویان دانشگاه‌های استان کردستان به همین نکته اشاره می‌فرمایند: «البته منظورم فقط هم علوم طبیعی نیست؛ اهمیت علوم انسانی کمتر از آن نیست: جامعه‌شناسی، روانشناسی، فلسفه و ... بنشینید فکر کنید؛ نظریه‌پردازی کنید...» (بیانات در دیدار استادان و دانشجویان کردستان، ۸۸/۲/۲۷).

ایشان همچنین می‌فرمایند: «البته وقتی از علم صحبت می‌شود، ممکن است در درجه اول، علوم مربوط به مسائل صنعتی و فنی به نظر بیاید - که در این دانشگاه هم بیشتر مورد توجه است - اما من به طور کلی و مطلق این را عرض می‌کنم. علوم انسانی، علوم اجتماعی، علوم سیاسی، علوم اقتصادی و مسائل گوناگونی که برای اداره یک جامعه و یک کشور به صورت علمی لازم است، به نوآوری و نواندیشی علمی - یعنی اجتهاد - احتیاج دارد» (دیدار با دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیر کبیر، ۷۹/۱۲/۹).

معظم له در دیدار با اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های شیراز می‌فرمایند: «... تحقیق کنید، به فکر نظریه‌سازی باشید. الگو گرفتن بی قید و شرط از نظریه‌پردازی‌های غربی و شیوه ترجمه‌گرایی را غلط و خطرناک بدانید. ما در زمینه علوم انسانی به نظریه‌سازی احتیاج داریم» (دیدار با دانشجویان و اساتید دانشگاه‌های شیراز، ۸۷/۲/۱۴).

۵-۲. استفاده از دانش‌های روز با نگاه نقادانه

رهبر فرزانه انقلاب بارها متذکر شده‌اند که انتقادی که به شیوه اخذ علوم از غربی‌ها دارند به معنای نفی کامل این علوم نمی‌باشد. ایشان ارتباط با علوم روز را لازم می‌دانند، ولی هشدار می‌دهند که این رابطه به شکل یک‌طرفه و پذیرش تام نباشد. بنابراین باید با نگاه نقادانه آنها را ارزیابی کرد تا معلوم شود قابل پذیرش هستند یا خیر و در صورت پذیرش آیا نیازمند اصلاح هستند یا خیر.

«بنشینید فکر کنید؛ نظریه‌پردازی کنید؛ از موجودی این دانش‌ها در دنیا استفاده کنیم؛ بر آن چیزی بیفزاییم و نقاط غلط آن را برملا کنیم. این از جمله کارهایی است که جزو الزامات حتمی پیشرفت است» (دیدار با استادان و دانشجویان دانشگاه‌های کردستان، ۸۸/۲/۲۷).

۴۱

این تذکر - استفاده از علوم غربی همراه با نقد آنها - سال‌هاست که توسط مقام معظم رهبری مورد تأکید می‌باشد. ایشان در سال ۱۳۷۸ در دیدار با نخبگان علمی کشور چنین می‌فرمایند: «آن چیزی که در فضای علمی ما مشاهده می‌شود - که به نظر من یکی از عیوب بزرگ محسوب می‌گردد - این است که ده‌ها سال است که ما متون فرنگی و خارجی را تکرار

می‌کنیم، می‌خوانیم، حفظ می‌کنیم و بر اساس آنها تعلیم و تعلّم می‌کنیم؛ اما در خودمان قدرت سؤال و ایجاد خدشه نمی‌یابیم! باید متون علمی را خواند و دانش را از هرکسی فرا گرفت؛ اما علم باید در روند تعالی خود، با روح‌های قوی و استوار و کارآمدی که جرأت پیشبرد علم را داشته باشند، همراه شود تا بتواند پیش برود. انقلاب‌های علمی در دنیا این‌گونه به‌وجود آمده است» (در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۷۹/۱۲/۹).

ایشان همچنین تأکید می‌ورزند که رابطه ما با غرب در حوزه علوم نیز باید یک رابطه دوسویه باشد. یعنی همان‌گونه که برخی از نظریه‌های آنان را می‌پذیریم، آن قدر قوی باشیم که بتوانیم نظریه‌هایی مطرح کنیم و آنان بپذیرند. «رابطه بین کشورها در زمینه علم باید رابطه صادرات و واردات باشد؛ یعنی در آن تعادل و توازن وجود داشته باشد. همچنانی که در باب مسائل اقتصادی و بازرگانی، اگر کشوری وارداتش بیشتر از صادراتش شد، ترازش منفی می‌شود و احساس ضرر می‌کند، در زمینه علم هم باید همین جور باشد. علم را وارد کنید، عیبی ندارد؛ اما حداقل به همان اندازه که وارد می‌کنید - یا بیشتر - صادر کنید. باید جریان دو طرفه باشد. والا اگر شما دائماً ریزه‌خوار خوان علم دیگران باشید، این پیشرفت نیست» (همان).

۳-۵. استفاده از میراث علمی - فرهنگی داخلی

از دیگر اموری که باید مورد توجه قرار گیرد، موارد گران‌بهای علمی گذشتگان ایرانی و اسلامی است. البته چگونگی استفاده از این منابع عظیم علمی و فرهنگی و به روز کردن آنها فعلاً مورد نظر نمی‌باشد و باید در جای خود به تفصیل بررسی شود، آنچه در اینجا مهم است اصل توجه به این سرمایه ملی - اسلامی ارزشمند است. این مسئله بسیار مهم بارها مورد تأکید رهبری معظم قرار گرفته است.

«ما در بخشی از رشته‌های علوم انسانی، قرن‌ها جلوتر از دنیا هستیم. خیلی جلوتر از کسانی هستیم که امروز در این رشته در دنیا سرآمد به حساب می‌آیند. چرا اینها را دنبال نکنیم؟ در رشته‌های گوناگون علوم انسانی؛ ادبیات، فلسفه، تاریخ، هنر، ما خیلی سابقه داریم. بعضی از علوم انسانی دیگر هم هست که اگرچه از غرب آمده، اما اگر درست دقت کنیم، خمیرمایه آن که عبارت از عقلانیت و تجربه‌گرایی است، از تفکر و روح ایرانی - اسلامی است. اروپای خرافاتی نمی‌توانست زیست‌شناسی و اقتصاد و مدیریت و روانشناسی و جامعه‌شناسی را به این شکل تنظیم کند. این، سوغات تفکر علم‌گرایی و تجربه‌گرایی شرق و عمده‌تاً ایران اسلامی بود که رفت در آنجا و به این تحول منتهی شد» (دیدار با نخبگان جوان، ۸۶/۶/۱۲).

ایشان پس از انتقاد از تقلید کورکورانه از دستاوردهای علمی غرب در زمینه علوم انسانی می‌فرمایند: «شما به مبانی خودتان نگاه کنید؛ ما تاریخ، فلسفه، فلسفه دین، هنر و ادبیات، و بسیاری از علوم انسانی دیگری که دیگران حتی آنها را ساخته‌اند و به صورت یک علم در آورده‌اند - یعنی یک بنای علمی به آن داده‌اند - مواد آن در فرهنگ و میراث علمی، فرهنگی و دینی خود ما وجود دارد. باید یک بنای این‌چنینی و مستقل بسازیم» (در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (ع)، ۸۴/۱۰/۲۹).

ایشان همچنین اضافه می‌کنند: «شکی نیست که بسیاری از علوم انسانی، پایه‌ها و مایه‌های محکمی در این جا دارد؛ یعنی در فرهنگ گذشته خود ما» (همان).

۵-۴. توجه ویژه به آموزه‌های قرآنی

از توصیه‌های اکید مقام معظم رهبری، انجام پژوهش‌های قرآنی در زمینه علوم انسانی و پایه‌گذاری این علوم بر مبانی قرآنی است. از آنجا که قرآن کتاب هدایت انسان است، او را از جهات مختلف مورد توجه قرار داده است. بنابراین توجه به آموزه‌های قرآنی و ابتناء نظریه‌های مربوط به علوم انسانی بر قرآن نه تنها ممکن، بلکه بسیار ضروری می‌باشد. ایشان در دیدار با بانوان قرآن پژوه کشور می‌فرمایند: «این علوم انسانی را ما به صورت ترجمه‌ای، بدون اینکه هیچ‌گونه فکر تحقیقی اسلامی را اجازه بدهیم در آن راه پیدا کند، می‌آوریم تو دانشگاه‌های خودمان و در بخش‌های مختلف اینها را تعلیم می‌دهیم؛ در حالی که ریشه و پایه و اساس علوم انسانی را در قرآن باید پیدا کرد. یکی از بخش‌های مهم پژوهش قرآنی این است. باید در زمینه‌های گوناگون به نکات و دقائق قرآن توجه کرد و مبانی علوم انسانی را در قرآن کریم جستجو کرد و پیدا کرد. این یک کار بسیار اساسی و مهمی است. اگر این شد، آن وقت متفکرین و پژوهندگان و صاحب‌نظران در علوم مختلف انسانی می‌توانند بر این پایه و اساس بناهای رفیعی را بنا کنند. البته آن وقت می‌توانند از پیشرفت‌های دیگران، غربی‌ها و کسانی که در علوم انسانی پیشرفت داشتند، استفاده هم بکنند، لکن مبنا باید مبنای قرآنی باشد» (دیدار با جمعی از بانوان قرآن پژوه کشور، ۸۸/۷/۲۸).

بر اساس این سخن استفاده از نظریات دیگران متوقف بر این است که پیش از آن پژوهش‌های قرآنی صورت گرفته باشد و نظر قرآن اخذ شده باشد. این تأکید گاهی به شکل عمومی‌تر و با نگاه به آموزه‌های اسلامی از سوی معظم له صورت گرفته است: «ما در زمینه

علوم انسانی احتیاج به تحقیق و نوآوری داریم. مواد و مفاهیم اساسی ای هم که بر اساس آن می توان حقوق، اقتصاد، سیاست و سایر بخش های اساسی علوم انسانی را شکل داد و تولید و فراوری کرد، به معنای حقیقی کلمه در فرهنگ عزیز و عمیق اسلامی ما وجود دارد که باید از آن استفاده کنیم» (دیدار با جمعی از استادان دانشگاه های سراسر کشور، ۸/۸/۸۲؛ ر.ک: سایت www.farsi.khamenei.ir و نیز سایت www.iribresearch.ir و نیز ماهنامه معارف شماره ۷۱، آذر ۱۳۸۸).

محور چهارم - تک نگاشته ها

در حوزه مطالعات میان رشته ای قرآن و علوم بعد از انقلاب اسلامی تک نگاشته های بسیاری انجام شده است از جمله:

الف) بیش از هزار پایان نامه ارشد و رساله دکتری که لیست آنها در کتاب منبع شناسی و شخصیت شناسی مطالعات قرآن و علوم، از جلد دوم آثار کنگره قرآن و علوم انسانی، در سال ۱۳۹۶ش توسط نشر بین المللی المصطفی منتشر شد.

ب) صدها تک نگاشته در حوزه قرآن و سیاست، تربیت، حقوق، اقتصاد و ... که ذکر همه آنها از حوصله این نوشتار خارج است. لیستی از این آثار در مقاله: منبع شناسی قرآن و علوم، حسن رضا رضایی مجله قرآن و علم، شماره ۵، پاییز و زمستان ۱۳۸۸ آمده است.

محور پنجم - برنامه های، تبلیغی ترویجی

در رادیو قرآن، رادیو معارف و کانال های مختلف شبکه های تلویزیونی ایران همچون شبکه قرآن و معارف سیما و نیز شبکه های برون مرزی مستقل مثل شبکه ولایت، برنامه های کوتاه و بلند در مورد مباحث میان رشته ای قرآن و علوم با حضور کارشناسان و اساتید برگزار شده است که بیان همه آنها از حوصله این نوشتار خارج است:

سایت رادیو قرآن: www.radioquran.ir

سایت رادیو معارف: www.radiomaaref.ir

سایت شبکه قرآن و معارف: www.qurantv.ir

سایت شبکه ولایت: www.velayat.tv

نتیجه

انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی علیه السلام تأثیر زیادی در پایه‌گذاری و رشد مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم طبیعی و انسانی در حوزه‌های آموزش، پژوهش و نظریه‌پردازی داشته است. این در حالی است که قبل از انقلاب اسلامی اصولاً اینگونه مطالعات در سه حوزه فوق در ایران مطرح نبوده است. هر چند گاهی به صورت فرعی برخی مسائل در بعضی از رشته‌ها مطرح شده بود ولی به حد رشته و دانش یا نظریه‌پردازی و ... نرسیده بود. اما بعد از انقلاب اسلامی مطالعات میان‌رشته‌ای به صورت نظام‌مند در سه محور آموزش - پژوهش و نظریه‌پردازی پایه‌گذاری شد، سپس با حمایت‌ها و هدایت‌های مقام معظم رهبری - دامت برکاته - رشد چشمگیری کرد.

پی‌نوشت‌ها

[۱] دکتر محمدجواد دهقانی سرپرست پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC) در تاریخ ۲۶ تیر ۱۳۹۷ گفت: نگاهی به آخرین داده‌های مستخرج از معتبرترین پایگاه استنادی جهان (ISI) بیانگر آن است که جمهوری اسلامی ایران رتبه نخست تولید علم را در جهان اسلام کسب کرده و بیش از ۲۲ درصد از کل تولیدات علمی کشورهای اسلامی را به خود اختصاص داده است. همچنین جمهوری اسلامی ایران با ثبت بیش از ۲۵ هزار و ۵۰۰ مدرک در پایگاه استنادی ISI توانست برای نخستین بار، در زمره ۱۵ کشور برتر دنیا از منظر تولید علم قرار گیرد (www.bartarinha.ir).

[۲] در کشورهای عربی نیز شاهد تفاسیر میان‌رشته‌ای بودیم از جمله: - التفسیر التربوی للقرآن کریم، انوار الباز، ۱۴۲۸ق، دار النشر الجامعات، مصر، (سه جلدی) و - تفسیر القرآن المرتب منهج للیسر التربوی، اسعد احمد علی www.Asaadali8.com

[۳] ر.ک: منبع شناخت شخصیت‌ها و فعالیت‌های معاصر میان‌رشته‌ای قرآن و علوم، محمدعلی رضایی اصفهانی و سید عیسی مسترحمی، ۱۳۹۶، نشر بین المللی المصطفی، از سلسله منشورات کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی (۲).

[۴] ر.ک: رضایی اصفهانی، منطق تفسیر قرآن ۳، ۱۳۸۵؛ شیوه‌های تفسیر موضوعی، مجله پژوهشنامه قرآن و حدیث، ش ۶، سال ۱۳۸۸؛ روش‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم مجله اندیشه دینی، ش ۳۲، سال ۱۳۸۸.

منابع

۱. اسعد احمد علی، تفسیر القرآن المرتب منهج لیسر التربوی، دار السؤال للطباعة والنشر، ۱۹۷۹م.
۲. الباز، انوار، التفسیر التربوی للقرآن کریم، (سه جلدی)، مصر: دارالنشر الجامعات، ۱۴۲۸ق.
۳. رضایی اصفهانی، محمد علی، منطق تفسیر قرآن (۳)، روش تحقیق در تفسیر و علوم قرآن، قم: نشر جامعة المصطفی العالمیة، ۱۳۸۵ش.
۴. رضایی اصفهانی، محمد علی، روش شناسی مطالعات میان رشته ای قرآن و علوم مجله اندیشه دینی، ش ۳۲، سال ۱۳۸۸.
۵. رضایی اصفهانی، محمد علی، شیوه های تفسیر موضوعی، مجله پژوهشنامه قرآن و حدیث، ش ۶، سال ۱۳۸۸.
۶. متین، منصور، تفکر میان رشته ای، قم: بوستان کتاب، ۱۳۷۴ش.
۷. مجله قبسات، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ش ۵۰، سال ۱۳۷۸.
۸. محمد علی رضایی اصفهانی و سید عیسی مسترحمی، سلسله منشورات کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی (۲)، منبع شناخت شخصیت ها و فعالیت های معاصر میان رشته ای قرآن و علوم، قم: نشر بین المللی المصطفی، ۱۳۹۶ش.
۹. معرفت، محمد هادی، التفسیر الأثری الجامع، قم: مؤسسة التمهید، ۱۳۸۳ش.
۱۰. معرفت، محمد هادی، التمهید فی علوم القرآن، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۵ق.
۱۱. معرفت، محمد هادی، الشبهات والردود، قم: مؤسسه التمهید، ۱۳۸۲ش.
۱۲. معرفت، محمد هادی، علوم قرآنی، قم: مؤسسه فرهنگی التمهید، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ش.
۱۳. مقاله «بطن قرآن» محمد هادی معرفت، بینات، سال چهارم، ش ۲، ۱۳۷۶ش، مسلیل ۱۴، ص ۶۵
۱۴. سایت مقام معظم رهبری - حفظه الله - (www.farsi.khamenei.ir)
۱۵. سایت دانشگاه امام صادق (علیه السلام) (www.isu.ac.ir).
۱۶. سایت دانشگاه علوم اسلامی رضوی (www.razaviac.aqr.ir)